

تبیین روش‌های شخصی‌سازی فرایند یاددهی- یادگیری در سیره‌ی تربیتی امام رضا(ع) با رویکرد تحلیل محتوا

چکیده

توجه به تفاوت‌های فردی فراگیران و شخصی‌سازی فرآیند آموزش متناسب با آن از مهم‌ترین بحث‌های آموزشی در قرن حاضر است. بنابراین هدف پژوهش حاضر شناسایی روش‌های یاددهی - یادگیری است که امام رضا(ع) در زمینه شخصی‌سازی فرآیند یادگیری مورد استفاده قرار می‌داده‌اند. پژوهش حاضر از روش تحلیل محتوای کیفی براساس رویکرد گال و همکاران (۱۹۹۴) جهت مشخص کردن روش‌های تربیتی امام رضا(ع) در فرآیند شخصی‌سازی یادگیری استفاده کرده است. جامعه آماری در این پژوهش شامل کلیه پژوهش‌های معاصر و اسناد در این زمینه بوده است با توجه به هدف پژوهش نمونه‌گیری انجام نشده و کلیه اسناد جامعه آماری مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. بدین منظور واحد تحلیل؛ تمامی جملات، پژوهش‌ها و اسناد مکتوب در این زمینه می‌باشد. ابزار پژوهش فیش، چک لیست‌ها و فرم‌های محقق ساخته بوده است. برای تفسیر و تحلیل داده‌ها از روش تحلیل - توصیفی استفاده شده است. بر اساس یافته‌ها روش‌های شخصی‌سازی فرآیند یاددهی- یادگیری فراگیران را می‌توان در ۳ بُعد کلی شامل؛ رویکردشناختی(مشمتمل بر روش‌هایی چون؛ پرسش و پاسخ، تسامح، جدال احسن، امر به معروف و نهی از منکر، مناظره با توجه به منطق، روش بصیرت دهی، روش استدلالی و آموزش انفرادی)؛ رویکرد عاطفی(مشمتمل بر روش‌هایی چون؛ محبت و مهرورزی، تشویق و تبشیر و موعظه) و رویکرد رفتاری(مشمتمل بر روش‌هایی چون؛ روش الگودهی) تقسیم کرد. توجه به این روش‌ها در آموزش افراد و فراهم کردن زمینه‌هایی برای متناسب‌سازی هر کدام از این روش‌ها با استعدادها و فراگیران می‌تواند زمینه بهبود فرآیند یادگیری را فراهم آورد.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۷/۲۶
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱/۳۰
از صفحه ۱۲۵ تا صفحه ۱۵۰

میثم غلام پور

دانشجوی دکترا

meysam.gholampoor@birjand.ac.ir

هادی پورشافعی

دانشیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه

بیرجند، بیرجند، نویسنده مسئول

h.pourshafei@birjand.ac.ir

فرخ رو جلیلی

استاد یار گروه علوم تربیتی، دانشگاه

فرهنگیان

farkhro.jalili@cfu.ac.ir

عباس قاسمیان

دانشجوی دکتری گروه علوم تربیتی،

دانشگاه فرهنگیان

ghasemia.ab@gmail.com

واژگان کلیدی:

شخصی‌سازی یادگیری، سیره تربیتی

امام رضا(ع)، تحلیل محتوا

بیان مسئله

مطالعه‌ی تفاوت‌های فردی در رفتارهای آشکار و پنهان انسان‌ها، از جمله محورهای عمده‌ی روان‌شناسی است. هر انسانی آمیزه‌ای از عقل، منطق، هیجان و عاطفه است (عریضی و گل‌پرور، ۱۳۸۵، ص ۱۳). همان‌گونه که افراد تفاوت‌های فردی بسیاری دارند، از شیوه‌های یادگیری متنوعی نیز بهره می‌گیرند. قدرت توانمندی و ترجیحات آنان در روشی قرار دارد که آنان اطلاعات را جذب و پردازش می‌کنند (گاریدو، مورالس و سرینا^۱، ۲۰۱۶، ص ۲۴). نتایج تحقیقات نشان داده‌اند که سازگار کردن مواد آموزشی برای برآورده کردن نیازهای گوناگون یادگیری دانش‌آموزان می‌تواند برای آنان سودمند باشد (سن^۲، ۲۰۱۶، ص ۱۶۲).

شخصی‌سازی یادگیری همگام با تحولات جهانی، از مهم‌ترین بحث‌هایی است که توجه پژوهشگران را به خود جلب کرده است (گراف^۳، ۲۰۱۷، ص ۷). در هزاره‌ی سوم، شخصی‌سازی یادگیری یک ضرورت است که برای بالا بردن میزان کارایی آموزش، نقشی اساسی ایفا کرده است (والکینگتون و برناکی^۴، ۲۰۱۸، ص ۵۳). به علت نبود شخصی‌سازی مناسب در نظام آموزشی، این نظام نتوانسته است به نحو شایسته‌ای پاسخگوی روند روبه‌رشد تقاضا همراه با موفقیت و رضایت تحصیلی باشند (صابری و منتظر، ۱۳۸۹، ص ۹۱-۹۶). در واقع، شخصی‌سازی یادگیری ارائه‌ی اطلاعات صحیح به فرد مناسب در زمان مناسب است (اسپرانا و گائوچ^۵، ۲۰۰۵، ص ۶۲۴). دانش‌آموزان با اهداف گوناگون و سطوح مختلف دانش، به ارائه‌ی روش‌های گوناگون نیاز دارند (بروسکی^۶، ۲۰۰۴، ص ۹۸). شخصی‌سازی یادگیری، تجربه‌های یادگیری را ارائه می‌دهد که به‌طور مناسب برای سبک‌های یادگیری فردی، علائق و ویژگی‌های یادگیرندگان طراحی شده‌اند (اوزارسلن^۷، ۲۰۱۰، ص ۵۶).

با استناد به برنامه‌ی درسی ملی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۱)، توجه به تفاوت‌ها یکی از اصولی است که به آن توجه گردیده است و بیان می‌کند برنامه‌های درسی باید ضمن تأکید بر ویژگی‌های مشترک، به تفاوت‌های ناشی از محیط زندگی (شهری، روستایی، عشایری، فرهنگی و جغرافیایی)، جنسیتی و فردی دانش‌آموزان (استعدادها، توانایی‌های، نیازها و علایق) توجه نماید و انعطاف لازم را داشته باشد. از سویی، با بررسی قرآن کریم نیز می‌توان به این مهم دست یافت که در آن، توجه به ویژگی‌های فراگیران در تربیت اهمیت فزاینده‌ای دارد، به‌گونه‌ای که در تعریف تربیت با توجه به سخن خداوند و مجموعه آموزه‌های اسلامی می‌توان تربیت را این‌گونه تعریف کرد: پرورش و به ظهور رساندن استعدادهای بالقوه و کمالی انسان و رشد و هدایت او با توجه به فطرت الهی وی، در جهت مسیری که

1- Garrido, Morales & Serina

2- Sen

3- Grof

4- Walkington & Bernacki

5- Speretta & Gauch

6- Burskey

7- Özarслан

خداوند از راه آیاتش در اختیار او قرار داده است (نک: بقره: ۲۵۶؛ کهف: ۱۰). در رویکرد تربیت اسلامی، انسان موجودی سرشار از قابلیت‌ها و توانایی‌هایی نهفته است که باید در جریان تربیت آشکار شود و به ظهور و بروز برسد (زین‌آبادی و عدلی، ۱۳۹۶، ص ۶۱). بسیاری از صفات و خلیات انسانی با تاسی از سیره‌ی تربیتی انسان‌های کامل چون پیامبران^(ص) و امامان معصوم^(ع) تحقق می‌یابد (همان، ص ۶۱). معصومان^(ع) با شناختی که از خدا، انسان و هستی و روابط انسانی دارند، حقیقت را دریافته‌اند و بر اساس آن عمل می‌کنند. علوم آنان بیشتر الهی یا برگرفته از پیامبر خداست؛ بنابراین، شیوه‌های تربیتی آنان و اصول و فنون و آدابی که در تربیت انسان‌ها به‌کار می‌برند، به‌گونه‌ای است که از نظر علمی و روانی، بیشترین و بهترین تأثیر را در مخاطب می‌گذارد (همان، ص ۶۲).

امام رضا^(ع) حدود سه سال از دوران امامت پربرکت خود را در ایران سپری کردند و خیر و برکت بسیاری را نصیب شیعه و به‌طورکلی ایرانیان نمودند. سیره‌ی امام رضا^(ع) همچون سایر امامان معصوم^(ع)، از آموزه‌های تربیتی سرشار است و شخصیت و سیره‌ی زندگی ایشان یک الگو و مدل انسان کامل است که روح و جان انسان‌هایی تربیت می‌کند که به دنبال رشد و کمال حقیقی باشند (عظیم‌زاده اردبیلی و حمیدی‌پور، ۱۳۹۳، ص ۱۵۹). سیره بر دو مفهوم «چگونگی و نوع عمل» و «سبک و قاعده‌ی رفتار» دلالت دارد (دهقان سرخ‌آبادی و کرامتی، ۱۳۹۶، ص ۳۶) و سیره‌ی تربیتی معصومان^(ع) عبارت است از هر رفتاری که پیامبر^(ص) و اهل‌بیت^(ع) برای تأثیرگذاری بر شناخت، نگرش، اخلاق و رفتار دیگران، اعم از مسلمان و غیرمسلمان، اصحاب، کودک، بزرگ‌سال، فرزندان و خانواده‌ی خود و دیگران، در محیط خانه، مسجد، کوچه و بازار یا در هر جای دیگر انجام داده‌اند (حسینی‌زاده، ۱۳۸۱، به نقل از نیک‌خواه و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۵۴۳). منظور از سبک تربیتی امام رضا^(ع)، روش‌ها و شیوه‌هایی از امامت است که با تکیه بر مبانی اعتقادی و نظام ارزشی اسلام توانسته است استعدادهاى نهفته متربیان را در همه‌ی ابعاد موجود، هماهنگ پرورش دهد و آنها را شکوفا کند و به‌سوی هدف و کمال مطلوب سوق دهد (شریفی و لطفی‌قادیکانی، ۱۳۹۷، ص ۱۸۴). امام رضا^(ع) در سیره‌ی تربیتی خود، توجه به ظرفیت مخاطبان و در نظر گرفتن فضای فکری و فرهنگی آنان را لحاظ می‌کرد. نظر ایشان این بود که باید به‌اندازه‌ی تفکر و تعقل مخاطب با او صحبت شود (زین‌آبادی و عدلی، ۱۳۹۶، ص ۸۵). روایات فراوانی از سیره‌ی تربیتی امام رضا^(ع) وجود دارد که به ضرورت و اهمیت توجه به ویژگی‌های هر فراگیر پرداخته است؛ به‌عنوان نمونه، در روایتی امام رضا^(ع) می‌فرماید: «ظرفیت معرفتی هر مخاطب و جامعه‌ای ای را باید شناخت و رعایت کرد و به‌اندازه‌ی آنها سخن گفت» (ابن‌بابویه، ۱۳۹۸، ص ۹۵).

روش‌های آموزشی امام رضا^(ع) دربرگیرنده‌ی مجموعه تدابیر منظمی است که فرایند یادگیری را تسهیل و حرکت تربیتی انسان را به‌سوی کمال تسریع می‌کند (قطبی و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۶۷). در این میان، توجه به روش‌های تعلیمی و تربیتی آن حضرت برای شخصی‌سازی فرایند یادگیری و توجه به تفاوت‌های فردی افراد در آموزش اهمیت ویژه‌ای دارد. انتخاب راهبردهای مناسب در فرایند یاددهی- یادگیری، تسهیل‌کننده‌ی انتقال دانش و اطلاعات و فرایندهای یادگیری فراگیران

خواهد بود (فتوحی و اجارگاه، ۱۳۹۴، ص ۱۳۴). با توجه به جست‌وجوی پژوهشگران، تاکنون کمتر پژوهشی به جمع‌بندی روش‌های تربیتی بر مبنای سیره‌ی رضوی^(ع) برای شخصی‌سازی فرایند یادگیری پرداخته است.

با توجه به آنچه گذشت، ضرورت جمع‌بندی یافته‌های سایر پژوهش‌ها درباره‌ی راهبردهای شخصی‌سازی یادگیری بر مبنای سیره‌ی تربیتی امام رضا^(ع) روشن گردید؛ بنابراین، در این پژوهش بر آن شدیم تا با استعانت از آن حضرت و با توجه به پژوهش‌های انجام‌شده در این زمینه، به تبیین راهبردهای آموزشی و تربیتی آن حضرت درباره‌ی شخصی‌سازی فرایند یاددهی-یادگیری بپردازیم.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نظر ماهیت تحقیق، پژوهشی توصیفی-تحلیلی است و در آن از روش تحلیل محتوا و بررسی اسناد استفاده‌شده است. جامعه‌ی آماری پژوهش شامل اسناد و پژوهش‌های انجام‌شده در زمینه‌ی سیره‌ی تربیتی امام رضا^(ع) برای شخصی‌سازی فرایند یادگیری است. با توجه به هدف پژوهش، همه‌ی اسناد به‌عنوان جامعه‌ی هدف مطالعه شدند و از نمونه‌گیری استفاده نشد و فرایند گردآوری داده‌ها تا رسیدن اشباع نظری ادامه یافت. ابزار جمع‌آوری داده و اطلاعات پژوهش فیش، چک‌لیست‌ها و فرم‌های محقق‌ساخته است.

در این پژوهش، تحلیل محتوای اسناد با توجه به رویکرد گال و همکاران (۱۹۹۴) در پنج مرحله انجام‌شده است:

الف. مرحله‌ی اول، مطالعه‌ی اسناد مورد تحلیل: در این مرحله، از پژوهش‌های یادشده به‌طور دقیق مطالعه شدند و همه‌ی گزاره‌هایی استخراج شدند که انتظار می‌رفت بتوان از آن، کدهایی برای تدوین روش‌های شخصی‌سازی یادگیری در سیره‌ی تربیتی امام رضا^(ع) استفاده کرد.

ب. مرحله‌ی دوم، مقوله‌بندی یافته‌های اسناد: در این مرحله، روش مقوله‌بندی مناسب انتخاب و سعی شد تا هر مقوله، نماینده‌ی یک متغیر مجزا باشد که به اهداف پژوهش مربوط است.

ج. مرحله‌ی سوم، بررسی مقوله‌ها با مضامین: در این مرحله، هرکدام از گزاره‌های جمع‌آوری‌شده برای قرار گرفتن در هر یک از مقوله‌ها نشانه‌گذاری شدند؛ به‌عبارت‌دیگر، هر یک از گزاره‌های استخراج‌شده از پژوهش‌ها بررسی شد تا مشخص گردد آیا پدیده‌ی توصیف‌شده در آن، در یکی از مقوله‌های مدنظر جای می‌گیرد یا خیر.

د. مرحله‌ی چهارم، کدگذاری مقوله‌های انتخابی: در این مرحله، مقوله‌بندی با روش کدگذاری انجام گردید تا هر یک از روش‌های تربیتی شناسایی‌شده، در یکی از رویکردهای آموزشی قرار داده شود.

ه. مرحله‌ی پنجم، تفسیر نتایج: درنهایت، در مرحله‌ی آخر، داده‌ها پردازش و نتایج تفسیر شدند. روایی و پایایی یافته‌ها با توجه به نظر صاحب‌نظران این حوزه تأیید گردید؛ به این صورت که سیاهه‌ی وارسی محتوا در اختیار دو نفر از صاحب‌نظران قرار گرفت و از نظرات اصلاحی آنان استفاده شد. شکل شماره‌ی ۱ الگوی شماتیک فرایند انجام پژوهش را نشان می‌دهد.

شکل شماره ۱. الگوی شماتیک فرایند پژوهش

یافته‌ها

الف. مطالعه‌ی پژوهش‌ها و استخراج مقوله‌ها

تجزیه و تحلیل اطلاعات، به عنوان فرایندی از روش علمی، یکی از پایه‌های اساسی و اصلی هر پژوهش است. در این پژوهش نیز، با توجه به روش‌شناسی پژوهش فرایند تحلیل داده‌ها با نگاهی به رویکرد تحلیل محتوای گال و همکاران (۱۹۹۱)، در دو بخش انجام شده است. در بخش اول، به مطالعه‌ی پژوهش‌ها و استخراج گزاره‌های مهم و سپس مقوله‌بندی آنها پرداخته شده است. متن پژوهش‌ها و مقوله‌های استخراج شده درباره‌ی راهبردهای شخصی‌سازی فرایند یاددهی- یادگیری با توجه به سیره‌ی رضوی^(ع) در جدول شماره ۱ آمده است.

روش تربیتی	متن	نویسنده	ردیف
روش الگودهی	امام رضا ^(ع) سعی می‌کرد با الگودهی خود به تربیت افراد همت بگمارد. ابصالت می‌گوید: من در سرخس، به خانه‌ای رفتم که حضرت ^(ع) را تحت نظر گرفته بودند. از نگهبان اجازه گرفتم. او گفت: حالا موقع رسیدن به حضور ایشان نیست. گفتم: چرا؟ گفت: امام ^(ع) در هر شبانه‌روز، هزار رکعت نماز می‌خواند. يك ساعت پیش از ظهر و نزدیک غروب فارغ می‌شوند و همه‌ی اوقاتشان در جای نماز نشسته و مشغول مناجات خدا می‌شود. ابصالت به نگهبان می‌گوید: در همین موقع اجازه بگیر. اتفاقاً اجازه گرفتند. من در همان حال که ایشان انتظار نماز را داشتند، به حضورش شرف‌یاب شدم (ابن بابویه، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۴۳۲). امام رضا ^(ع) با رفتار خود سعی می‌کرد به صورت ساده، به صورت عملی و در حد فهم افراد، آموزه‌های تربیتی را به آنان بیاموزد.	ابن بابویه (۱۳۶۳، ص ۴۳۲).	۱
روش الگویی	امام رضا ^(ع) همیشه در کارها، با الگوی عملی رفتار سعی می‌کرد تا شخص خود به اهمیت و ضرورت کار پی ببرد.	مدرسی (۱۳۶۷، ص ۲۸۱).	۲

ردیف	نویسنده	متن	روش تربیتی
۳	ابن بابویه (۱۳۷۰)، ص ۸۹.	امام رضا ^(ع) در برخورد با مخاطبان و فراگیران خود، به آزادی عقیدتی آنان توجه داشت. ایشان نه تنها به لحاظ فکری و نظری، بلکه به لحاظ عملی و سلوک رفتاری نیز چنین بودند. احترام همراه با رفق و مدارا در مناظرات با سران ادیان و مذاهب، مؤید این مطلب است.	تسامح عقیدتی
۴	ابن بابویه (۱۳۷۲، ج ۱، ص ۳۶۶).	با توجه به موقعیتی که امام رضا ^(ع) داشت، جلساتی با علمای یهود، نصاری، مجوس، صابئین و سایر اهل علم و کلام را نزد حضرت رضا ^(ع) گرد آورد، هر کس از جای برمی‌خاست و امام با زبان خودش و استدلال‌های مناسب جواب آنان را می‌داد. در این جلسات، امام با کمال احترام و رعایت همه‌ی موارد، به قانع کردن افراد می‌پرداخت.	جدال احسن
۵	ابن بابویه (۱۳۷۲، ج ۲، ص ۴۳۲).	امام رضا ^(ع) در سیره‌ی تربیتی خود، با گروه‌های مختلف دینی با زبان خودشان صحبت می‌کرد و در جلسات خود، کمال احترام را برای پاسخ‌گویی رعایت می‌کرد.	جدال احسن
۶	ابن بابویه (۱۳۹۸، ص ۴۲۰).	شخصی از ثنویه (دوگانه‌پرستان) خدمت حضرت رسید و بر یکتایی وجود خداوند دلیل خواست. ایشان با توجه به میزان فهم و قدرت شناخت وی، به پاسخی اقتناعی اکتفا کرد و فرمود: با اینکه تو می‌گویی خداوند دوتا است، خود دلیل بر یکتایی است؛ زیرا تو دومی را نمی‌خوانی، مگر آنکه اولی را اثبات کنی؛ پس اولی مورد اتفاق همگان و دومی محل اختلاف است.	پاسخ اقتناعی
۷	مفید (۱۴۱۳، ص ۳۱۵).	امام رضا ^(ع) با توجه به اهمیت روش امر به معروف و نهی از منکر، در برنامه‌ی تربیتی خود، از این روش استفاده‌های فراوانی برده است. در روایت‌ها آمده است: امام ^(ع) از این روش، در هدایت افراد و تذکر خصوصی به آنان بارها استفاده کرده است؛ به‌عنوان نمونه، «ابا صلت می‌گوید: در بیان مسائلی که حق می‌دانست، از مأمون وحشتی نداشت و در بیشتر اوقات به او چنان جواب می‌داد که ناراحتش می‌کرد. این وضع سبب غضب مأمون و ازدیاد دشمنی‌اش نسبت به آن حضرت می‌شد؛ اما غضب و عداوت خود را هرگز به امام ^(ع) آشکار نمی‌کرد.»	امر به معروف و نهی از منکر
۸	مفید (۱۴۱۳، ص ۳۱۵).	امام رضا ^(ع) در مجالس خصوصی با مأمون، ضمن شناخت ویژگی‌های مأمون، او را نصیحت می‌کرد و از عذاب الهی بیم می‌داد و به سبب کارهای خلافش، به نکوهش او می‌پرداخت. مأمون به‌ظاهر، اندرزهای امام را می‌پذیرفت؛ اما در واقع، از این برخوردهای حضرت سخت ناراحت می‌شد.	موعظه

ردیف	نویسنده	متن	روش تربیتی
۹	عطاردی قوچانی (۱۳۹۱، ج ۱، ص ۷۴).	موعظه روش تربیتی است که امام رضا ^(ع) برای تربیت افراد و هدایت آنان در خلوت استفاده می‌کرد. شیخ مفید آورده است: «امام ^(ع) در مجالس خصوصی با مأمون، او را نصیحت می‌کرد و از عذاب الهی بیم می‌داد و به سبب کارهای خلافی که مرتکب می‌شد، به نکوهش او می‌پرداخت.»	موعظه
۱۰	شریفی و همکاران (۱۳۹۶، ص ۱۶۵).	اساس سیره‌ی تبلیغی امام رضا ^(ع) همانند سایر پیشوایان معصوم ^(ع) ، واقع‌نگری و حقیقت‌نگری است. از مجادله به حسن و غیرحسن پرهیز کرده و روش مجادله‌ی احسن را به کار برده است که نمونه‌ی بارز آن، مناظره با جاثلیق مسیحی است که در این روش، به مبانی و عقیده‌ی طرف مقابل توجه می‌کردند.	مجادله به احسن
۱۱	زین‌آبادی و عدلی (۱۳۹۶، ص ۸۶).	امام رضا ^(ع) با افراد و گروه‌های گوناگون، با منطق و باور خودشان با آنان مناظره می‌کرد.	مناظره با توجه به منطق و استدلال افراد
۱۲	شریفی و همکاران (۱۳۹۶، ص ۱۵۴).	امام رضا ^(ع) در سیره‌ی تربیتی و تبلیغی خود به استفاده از برهان و استدلال توجه داشت و در این روش، به تفاوت‌های افراد و اقوام را توجه می‌کرد.	استدلال و برهان
۱۳	دهقان سرخ‌آبادی و کرامتی (۱۳۹۶، ص ۱۱).	امام رضا ^(ع) با پذیرش این اصل که انسان‌ها از نظر میزان عقل و ظرفیت فکری با یکدیگر متفاوتند؛ اما از نظر حقوق جامعه و رعایت شرف انسانی باهم برابرند، با هر یک از مخاطبان خود به گونه‌ای متفاوت سخن می‌گفتند؛ به‌عنوان مثال، هنگام بحث با افراد خردمند، استدلال دقیق به کار می‌بردند و برعکس، در مباحثه با افرادی که دانش و خرد کمتری داشتند، ضمن پرهیز از ورود به مباحث پیچیده علمی و تخصصی، به سطح معمولی از موضوعات، در پاسخ‌گویی به مشکلات فکری و عقیدتی آنان توجه می‌کردند.	آموزش انفرادی
۱۴	شریفی و همکاران (۱۳۹۶، ص ۱۵۶).	در سیره‌ی تربیتی امام رضا ^(ع) ، محبت و مهرورزی به افراد برای تربیت آنان و تبلیغ اسلام اهمیت ویژه‌ای داشت. امام در مواجهه‌ی علمی و فرهنگی با عالمان و اندیشمندان گروه‌های گوناگون فکری و نمایندگان مکاتب دوران خود قرار می‌گیرد و با کمال احترام و با در نظر گرفتن شرایط گروه‌ها، به یکایک پرسش‌ها، شبهات و مسائل آنان پاسخ می‌دهد و از هیچ رویارویی علمی روی بر نمی‌تابد.	محبت و مهرورزی

ردیف	نویسنده	متن	روش تربیتی
۱۵	زرسان (۱۳۹۶، ص ۷۵).	امام رضا ^(ع) در هنگام مواجهه‌ی افراد با پرسش، سعی در پاسخ به آن را داشتند و هنگام ارائه‌ی پاسخ به پرسش‌ها، سطح فهم مخاطب را در نظر می‌گرفتند. با توجه به موقعیت زمانی امام رضا ^(ع) ، امکان گفت‌وگو و تعامل حضرت نسبت به ائمه پس از ایشان بیشتر بوده است.	پرسش و پاسخ
۱۶	زین‌آبادی و عدلی (۱۳۹۶، ص ۷۳-۷۶).	امام رضا ^(ع) در روش‌های تربیتی خود، به بصیرت‌دهی به افراد برای شناخت خود و استعداد‌های خود نگاه ویژه‌ای داشتند. در این روش، به استعداد افراد توجه قرار می‌شود. هنگامی که امام رضا ^(ع) در جایگاه مناظره و مواجهه‌ی علمی با اندیشمندان و رهبران فکری گروه‌ها، ادیان و مذاهب گوناگون عصر خود قرار می‌گیرد، با کمال احترام و متناسب با منطق و باور مخاطب، به یکایک پرسش‌ها، شبهات و مسائل آنان پاسخ می‌داد.	بصیرت‌دهی و مناظره متناسب با باور و منطق
۱۷	زرسان (۱۳۹۶، ص ۷۵).	امام رضا ^(ع) در پاسخ به شبهات و به‌منظور هدایت یافتن و کشف ظهور حقیقت به افراد، از مناظرات استفاده می‌کرد؛ اما در این میان، نکته‌ای که سبب تمایز مناظرات امام رضا ^(ع) و برجستگی خاص آن از سایر مباحث و گفت‌وگوهای متداول و رایج می‌شد، شیوه یخاس آن حضرت در بیان مفاهیم و عقاید دینی بود. در این مناظرات، به امام ^(ع) ابعاد عاطفی افراد توجه می‌کرد. از سویی، امام رضا ^(ع) در هر مناظره لازم می‌دانستند که از مبانی فکری طرف مقابل آگاه شوند و سپس وارد مناظره شوند.	مناظره
۱۸	سبحانی یامچی (۱۳۹۸، ص ۱۷۸).	امام رضا ^(ع) در سیره‌ی تربیتی خود، برای ترغیب به نماز و آموزش کارهای نیکو، از روش تشویق و تبشیر بهره می‌گرفت. در تبشیرها به تفاوت‌های درک و فهم افراد توجه کرد تا تبشیر در سطوح گوناگون انجام گیرد و انسان‌های وارسته را به مقامات بالا و سایرین را نیز متناسب با سطح خودشان بشارت دهد.	تشویق و تبشیر
۱۹	نقی‌پورفر و همکاران (۱۳۹۸، ص ۱۸۵)	امام رضا ^(ع) به تفاوت‌ها و آزادی‌های فردی و فکری افراد توجه می‌کرد و سعی داشت با روش پرسش و پاسخ، به این اصول در مباحثه با هر گروهی توجه کند.	توجه به آزادی فکری در روش پرسش و پاسخ

جدول شماره ۱. روش‌های شخصی‌سازی فرایند یاددهی- یادگیری با توجه به سیره‌ی رضوی(ع)

بخش دوم. ترکیب یافته‌های مقالات و ارائه‌ی یافته‌ها

در این بخش، برای ارائه‌ی نتایج مرحله‌ی پیشین، ابتدا با تحلیل کیفی مقوله‌ها و به عبارتی، روش‌های گوناگون آموزش امام رضا^(ع) در فرایند شخصی‌سازی آموزش در کنار هم قرار گرفته، در ادامه، برای دسته‌بندی کردن همه‌ی روش‌ها بر اساس یک مفهوم مشترک، به دسته‌بندی این روش‌ها اقدام شده است که به شناسایی سه رویکرد کلی در آموزش شامل رویکرد شناختی، رویکرد

عاطفی و رویکرد رفتاری منجر شده است که در ادامه به تفصیل به تبیین آنها می‌پردازیم.

۱. روش‌های شناختی امام رضا^(ع) در فرایند شخصی‌سازی آموزش

منظور از روش‌های شناختی، روش‌هایی است که امام^(ع) می‌خواهد آگاهی‌ها و اطلاعات لازم را برای مسائل به افراد بدهد تا آنان به آگاهی و شناخت بیشتری دست یابند (شریفی و همکاران، ۱۳۹۶، ص ۱۵۲). در این روش‌ها، توجه به تأثیر بر جنبه‌های ذهنی و فکری افراد مدنظر است. در ادامه، به‌طور خلاصه به توضیح این روش‌ها می‌پردازیم:

۱-۱. پرسش و پاسخ

پرسش و جواب از روش‌هایی است که معصومان در آموزش احکام و معارف دینی از آن بهره می‌بردند. آیات قرآن که الفاظ «یَسْأَلُونَكَ» (بقره: ۱۸۹)، «یَسْتَفْتُونَكَ» (نساء: ۱۲۷) و «یَسْتَبْئِنُونَكَ» (یونس: ۵۳) در آنها به‌کار رفته، ناظر بر این موضوع است. با توجه به موقعیت زمانی امام رضا^(ع)، امکان گفت‌وگو و تعامل حضرت نسبت به ائمه‌ی پس از ایشان بیشتر بود (زرسان، ۱۳۹۶، ص ۶۷). امام رضا^(ع) با هدایت و پاسخ‌گویی عقلانی و منطقی و با استفاده از نظرات خود افراد، سبب مغلوب شدن آنان می‌شد و پرسش‌گر به جواب سؤالات خود دست می‌یافت و نگرشی سالم در اهل نظر ایجاد می‌شد (عدلی و زین‌آبادی، ۱۳۹۶، ص ۸۳). در این روش، امام رضا^(ع) چند اصل را در نظر می‌گرفتند:

الف. امام رضا^(ع) هنگام ارائه‌ی پاسخ به پرسش‌ها، سطح فهم مخاطب را در نظر می‌گرفتند؛ زیرا ارزیابی و سنجش مخاطب، به معنای شناخت دریافت‌کننده و گیرنده‌ی پیام یکی از عناصر مهم و تعیین‌کننده در عرصه‌ی تعلیم مفاهیم دینی است (زرسان، ۱۳۹۶، ص ۶۹).
ب. آن حضرت هنگام ارائه‌ی پاسخ به پرسش‌های گوناگون، پاسخ به هر سؤال را به شکل متمایز و جداگانه، در اختیار پرسش‌گر قرار می‌دادند تا از بروز هرگونه تداخل میان پاسخ‌ها و در نتیجه، سرگردانی او جلوگیری کنند (همان، ص ۷۰).
ج. ایشان میان پرسش و پاسخ فاصله‌ی زمانی نامعقول نمی‌انداختند؛ زیرا به‌طور طبیعی انگیزه‌ی فهم مطلب در هنگام ایراد سؤال برای سؤال‌کننده، به‌مراتب بیشتر از زمانی است که پاسخ پرسش خود را با تأخیر دریافت کند (همان، ص ۷۱).

۱-۲. روش تسامح

تسامح از ماده‌ی (سَمَحَ) به معنای بخشش و بزرگواری است؛ بنابراین، تسامح به معنای نوعی کنار آمدن همراه با وجود و بزرگواری است (دلبری و زحمتکش، ۱۳۹۶، ص ۳۳). برخی این واژه را هم‌خانواده‌ی «تَسْمَحَ» می‌دانند. در فرهنگ دهخدا (۱۳۷۳، ج ۴، ص ۵۸۹۳)، تَسْمَحَ به معنای مسامحه و سهل‌انگاری آمده است و تسمیح به معنای نرم رفتن، آسان رفتن و شتاب کردن، گریختن، آسان کردن و آسانی کردن با کسی در نظر گرفته‌شده است.
امام رضا^(ع) در برخورد با مخاطبان و فراگیران خود، به آزادی عقیدتی آنان توجه داشت. ایشان نه تنها به لحاظ فکری و نظری، بلکه به لحاظ عملی و سلوک رفتاری نیز چنین بودند. احترام همراه با رفق و

مدارا در مناظرات با سران ادیان و مذاهب، مؤید این مطلب است (ابن بابویه، ۱۳۷۰، ص ۸۹). البته باید توجه داشت که آزاد گذاشتن آنان در اندیشه و بیان، به معنای حقایق مطلق و حتی نجات و سعادت‌مندی همه‌ی آنان در آخرت نیست (دلبری و زحمتکش، ۱۳۹۶، ص ۶۱).

۱-۳. روش جدال احسن

مجادله در لغت به معنای پیچاندن طناب است و در اصطلاح به پیچاندن طرف مقابل و گفت‌وگو برای غلبه بر او به کار رفته است (عباسی‌مقدم و فلاح مرقی، ۱۳۹۷/۱۳۹۷، ص ۵۱). مجادله بر سه قسم است: ۱. مجادله‌ی احسن، ۲. مجادله‌ی حسن و ۳. مجادله‌ی غیرحسن (بد). در قرآن نیز به این روش اشاره شده است. رسول گرامی اسلام^(ص) مأمور شد مردم را از راه حکمت، موعظه‌ی حسنه و جدال احسن دعوت کند، آنجا که خداوند می‌فرماید: «مردم را با حکمت و اندرز نیکو به راه پروردگارت بخوان و با بهترین شیوه با آنان مجادله کن»^۱ (نحل: ۱۲۵). در زبان امام صادق^(ع)، جدال احسن با قرآن است (قمی، ۱۳۶۷، ج ۱، ص ۳۹۲)؛ به عبارتی، قرآن دعوت به جدال احسن می‌کند. از آنجاکه اساس سیره‌ی تبلیغی پیشوایان امام رضا^(ع) همانند سایر پیشوایان معصوم^(ع)، واقع‌نگری و حقیقت‌نگری است، از مجادله به حسن و غیرحسن پرهیز کرده و روش مجادله‌ی احسن را به کار برده است که نمونه‌ی بارز آن مناظره با جاثلیق مسیحی است (شریفی و همکاران، ۱۳۹۶، ص ۱۶۵). در این جدال‌ها نیز، امام طرف مقابل و شخصیت او را مورد توجه و احترام قرار می‌دادند و با توجه به سطح افراد، با آنان به جدال احسن می‌پرداختند.

۱-۴. امر به معروف و نهی از منکر

امر به معروف و نهی از منکر از فروع دین و یکی از روش‌های تبلیغی است که در قرآن و روایات، محور سایر مباحث دینی قرار گرفته است. امام رضا^(ع) در اهمیت امر به معروف و نهی از منکر، از رسول خدا^(ع) نقل می‌کند: «هنگامی که امت من نسبت به امر به معروف و نهی از منکر سهل‌انگاری کنند و مسئولیت را به گردن یکدیگر اندازند، بایستی منتظر عذاب الهی باشند و این کار آنان به منزله‌ی اعلان جنگ با خداست» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۷، ص ۲۹۷).

با توجه به اهمیت این روش، امام رضا^(ع) در برنامه‌ی تربیتی خود، از این روش بهره‌ی بسیاری برده است. در روایت‌ها آمده است که امام^(ع) از این روش، در هدایت افراد و تذکر خصوصی به آنان بارها استفاده کرده است (ابن بابویه، ۱۳۶۳، ص ۴۷)؛ به عنوان نمونه، «ابا صلت می‌گوید: در بیان مسائلی که حق می‌دانست، از مأمون وحشتی نداشت و در بیشتر اوقات به او چنان جواب می‌داد که ناراحتش می‌کرد، این وضع سبب غضب مأمون و افزایش دشمنی‌اش نسبت به آن حضرت می‌شد؛ اما غضب و دشمنی خود را هرگز به امام^(ع) آشکار نمی‌کرد» (مفید، ۱۴۱۳، ص ۳۱۵).

۱-۵. مناظره با توجه به منطق و استدلال افراد

از آنجاکه فضای حاکم بر جامعه‌ی اسلامی در زمان حکومت مأمون، مملو از آرا و نظرات گروه‌های گوناگون بود، طبیعتاً نقش امام رضا^(ع) در برابر این امواج فکری بسیار خطیر و حساس بود (زرسان، ۱۳۹۶، ص ۷۴).

۱- اذْغُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَ جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ (نحل: ۱۲۵)..

هنگامی که امام رضا^(ع) در جایگاه مناظره و مواجهه‌ی علمی با اندیشمندان و رهبران فکری گروه‌ها، ادیان و مذاهب مختلف عصر خود قرار می‌گیرد، با کمال احترام و متناسب با منطق و باور مخاطب، به یکایک پرسش‌ها، شبهات و مسائل آنان پاسخ می‌داد (زین‌آبادی و عدلی، ۱۳۹۶، ص ۸۴). در این مناظرات، امام^(ع) به ابعاد عاطفی افراد توجه می‌کردند. از سوی، امام رضا^(ع) در هر مناظره لازم می‌دانستند که مبانی فکری طرف مقابل را بشناسند و سپس وارد مناظره شوند (زرسازان، ۱۳۹۶، ص ۷۵)، چنانکه می‌فرماید: «من با اهل تورات به توراتشان، با اهل انجیل به انجیلشان، با موبدان به شیوه‌ی پارسی‌شان، با رومیان به روش خودشان و با اهل بحث و گفت‌وگو به زبان‌های خودشان استدلال می‌کنم و همه را به تصدیق خود وامی‌دارم» (ابن‌بابویه، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۱۵۶).

۱-۶. بصیرت‌دهی

روش بصیرت‌دهی یکی از روش‌های تربیتی و آموزشی است که بسیار مورد توجه ائمه^(ع) بوده است. امام رضا^(ع) در روش تربیتی بصیرت‌دهی، به شناخت افراد و استعدادشان توجه می‌کرد (زین‌آبادی و عدلی، ۱۳۹۶، ص ۷۳). در این روش سعی بر آن است که طرز تلقی آدمی از امور دگرگون شود. ایجاد دگرگونی در تلقی افراد، از جمله لوازم قطعی تغییر رفتارها و اعمال آنان است (باقری، ۱۳۸۲، ص ۷۵). بینش‌های عمده‌ای که در سبک تربیتی امام رضا^(ع) برای تغییر در تلقی انسان مطرح می‌شد، شامل: بصیرت به خودشناسی، بصیرت به فرجام‌گناه، بصیرت به دنیا، بصیرت به مرگ و آخرت و بصیرت به دوستی با اهل‌بیت^(ع) است (زین‌آبادی و عدلی، ۱۳۹۶، ص ۷۳).

۱-۷. روش استدلالی

استفاده از برهان و استدلال، یکی از روش‌های امام رضا^(ع) در تبلیغ است که در سطوح مختلف، برای مسائل گوناگون از این روش بهره گرفته است. امام در این روش، به سطح بینش و تفاوت‌های افراد توجه داشتند (شریفی و همکاران، ۱۳۹۶، ص ۱۵۳). ابن‌بابویه (۱۳۸۸، ص ۴۵۰) نقل می‌کند: «امام رضا^(ع) درباره‌ی قدیم نبودن و حادث بودن اراده از راه قضیه‌ی منفصله که از دو طرف نقیضین تشکیل شده است، با توضیح ساده می‌فرماید: "أَلَا تَعْلَمُ أَنَّ مَا لَمْ يَزَلْ لَا يَكُونُ مَفْعُولًا وَ قَدِيمًا وَ حَدِيثًا فِي حَالَةٍ وَاحِدَةٍ؟" آیا نمی‌دانی موجودی ازلی و قدیم نمی‌تواند در یک لحظه هم مفعول باشد، هم حادث و قدیم؟» به عبارتی، امام^(ع) با در نظر گرفتن سطح فرد، به صورت ساده، یک قضیه‌ی دینی نسبتاً مشکل را توضیح داد.

۱-۸. آموزش انفرادی

آموزش انفرادی یکی از روش‌های برجسته‌ی خردپروری در سیره‌ی رضوی است؛ به این معنا که امام رضا^(ع) با پذیرش این اصل که انسان‌ها از نظر میزان عقل و ظرفیت فکری با یکدیگر متفاوتند؛ اما از نظر حقوق جامعه و رعایت شرف انسانی باهم برابرند، با هریک از مخاطبان خود به گونه‌ای متفاوت سخن می‌گفتند (دهقان سرخ‌آبادی و کرامتی، ۱۳۹۶، ص ۴۵)؛ به به‌عنوان مثال، هنگام بحث با افراد خردمند، استدلال دقیق به کار می‌بردند و برعکس، در مباحثه با افرادی که دانش و خرد کمتری داشتند، ضمن پرهیز از ورود به مباحث پیچیده‌ی علمی و تخصصی، به سطح معمولی از موضوعات، در پاسخ‌گویی به مشکلات فکری و عقیدتی آنان توجه می‌کردند (همان، ص ۴۶).

۲. روش‌های عاطفی

مراد از روش‌های عاطفی، روش‌هایی است که مربی می‌خواهد با کاربردی آن‌ها، از عواطف و گرایش‌های روحی و روانی افراد برای هدایت افراد و رشد مطلوبشان استفاده کند (شریفی و همکاران، ۱۳۹۶، ص ۱۵۶).

۲-۱. محبت و مهرورزی

سبک زندگی پیشوایان معصوم^(ع) نشان‌دهنده‌ی توجه ویژه‌ی مکتب تربیتی اهل‌بیت^(ع) به روش‌های مبتنی بر محبت و مهرورزی در تربیت است (شریفی و لطفی قادیکلای، ۱۳۹۷، ص ۱۹۹). یکی از بهترین و مؤثرترین روش‌های تبلیغ، اظهار محبت به مخاطب است. امام رضا^(ع) از این روش مؤثر، به صورت‌های گوناگون استفاده می‌کرده است (شریفی و همکاران، ۱۳۹۶، ص ۱۵۶). البته امام^(ع) در این روش، به شایستگی‌ها و ویژگی‌های افراد توجه داشته است (همان، ص ۲۰۰).

۲-۲. تشویق و تبشیر

تشویق به معنای برانگیختن و به شوق درآوردن، یکی از روش‌های تربیتی است که قرآن کریم ضمن تأکید بر آن، هدف از ارسال پیامبران را تبشیر و تشویق می‌داند (نک: بقره: ۲۱۳؛ انعام: ۴۸). تبشیر به معنای بشارت دادن به عطایایی است که پس از به دوش گرفتن تکالیف، به فرد ارزانی می‌شود و مظه‌ری از فضل و رحمت است. تشویق عاملی در برانگیختن انسان به سوی اهداف والای تربیت و وسیله‌ای برای تقویت انسان در خیرها و ترغیب به تلاش بیشتر و فراهم کردن نشاط لازم در تربیت است (سبحانی یامچی، ۱۳۹۸، ص ۱۷۷). تشویق به‌جا و مناسب سبب ایجاد انگیزه، شوق، اراده و عزم می‌شود (شریفی و لطفی قادیکلای، ۱۳۹۷، ص ۲۰۴). امام رضا^(ع) در این روش به فعل، عمل، صفت و ویژگی شخص توجه می‌کردند. در روش تبشیر، نباید از این نکته‌ی قابل‌تأمل غفلت کرد که غالباً در جریان تربیت، ایدئال‌گرایی و بلندپروازی انسان را به خود مشغول می‌دارد؛ بنابراین، باید بشارت‌ها را چنان گسترده به‌کار گرفت که هرکس را در هر مرحله‌ای در برگیرد؛ به‌عبارت‌دیگر، باید تبشیر در سطوح مختلف انجام گیرد و انسان‌های وارسته را به مقامات بالا و سایرین را نیز متناسب با سطح خودشان بشارت دهد (سبحانی یامچی، ۱۳۹۸، ص ۱۷۸).

۲-۳. موعظه

پاره‌ای دیگر از تعلیمات حضرت رضا^(ع) جنبه‌ی ارشادی دارد و ایشان تعلیمات خود را در قالب موعظه به مردم انتقال می‌دادند (زرسان، ۱۳۹۶، ص ۷۴). روش موعظه به‌عنوان یکی از روش‌های اساسی در تبلیغ معارف دینی محسوب می‌شود. راغب اصفهانی در معنای وعظ می‌نویسد: «وعظ در لغت به معنای بازداشتن و منع کردن است که مقرون به بیم دادن [از عواقب کار] باشد» و از خلیل (لغوی معروف) نقل می‌کند که گفته است: «وعظ، یادآوری و توجه دادن قلب‌ها به خوبی‌هاست، آن‌گونه که موجب رقت قلب شود» (راغب اصفهانی، ۱۴۰۸، ماده‌ی وعظ). موعظه روش تربیتی است که امام رضا^(ع) برای تربیت افراد و هدایت آنان در خلوت استفاده می‌کرد. شیخ مفید آورده است که «امام^(ع) در

مجالس خصوصی با مأمون، او را نصیحت می‌کرد و از عذاب الهی بیم می‌داد و به سبب کارهای خلافی که مرتکب می‌شد، به نکوهش او می‌پرداخت» (عطاردی قوچانی، ۱۳۹۱، ج ۱، ص ۷۴).

۳. روش‌های رفتاری

در این روش‌ها مربی می‌خواهد به صورت عملی و با رفتار، بر یادگیری مخاطب تأثیر بگذارد. بهترین نمود این روش در رفتار ائمه^(ع)، رفتاری الگویی آنان برای مردم است.

۳-۱. استفاده از روش الگویی

روش ارائه‌ی الگو به سبب گرایش ذاتی انسان به الگوگیری، در تعلیم و تربیت بسیار مؤثر است. روش الگویی، مدلی بیرونی است که بر اساس تربیت‌پذیری و الگوگیری بر رفتار فرد (متربی) تأثیر می‌گذارد و او را جذب می‌کند (شریفی و لطفی قادیکلانی، ۱۳۹۷، ص ۲۰۴).
اباصلت می‌گوید: من در سرخس، به خانه‌ای رفتم که حضرت^(ع) را تحت نظر گرفته بودند. از نگهبان اجازه گرفتم. او گفت: حالا موقع رسیدن به حضور ایشان نیست. گفتم: چرا؟ گفت: امام^(ع) در هر شبانه‌روز، هزار رکعت نماز می‌خواند. یک ساعت پیش از ظهر و نزدیک غروب فارغ می‌شوند و همه‌ی اوقاتشان در جای نماز نشسته و مشغول مناجات خدا می‌شود. اباصلت به نگهبان می‌گوید: در همین موقع اجازه بگیر. اتفاقاً اجازه گرفتند. من در همان حال که ایشان انتظار نماز را داشتند، به حضورش شرفیاب شدم (ابن بابویه، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۴۳۲). ایشان همیشه در کارها با الگوی عملی رفتار سعی می‌کرد تا شخص، خود به اهمیت و ضرورت کار پی ببرد (مدرسی، ۱۳۶۷، ص ۲۸۱).

نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف تبیین روش‌های شخصی‌سازی فرایند یاددهی-یادگیری با توجه به سیره‌ی تربیتی امام رضا^(ع) انجام گرفت. با توجه به نتایج تحلیل مقالات و اسناد، روش‌های تربیتی آن حضرت برای توجه به تفاوت‌های فردی اشخاص را می‌توان در سه رویکرد کلی شناختی، عاطفی و رفتاری قرار داد:

رویکرد شناختی: در این رویکرد، امام رضا^(ع) به تقویت آگاهی و باورهای افراد درباره‌ی مبانی نظری می‌پرداخت. مهم‌ترین روش‌های امام رضا^(ع) در این رویکرد برای شخصی‌سازی فرایند یاددهی-یادگیری شامل پرسش و پاسخ، تسامح، جدال احسن، امر به معروف و نهی از منکر، مناظره با توجه به منطق، روش بصیرت‌دهی، روش استدلالی و آموزش انفرادی است.

رویکرد عاطفی: در این رویکرد، امام رضا^(ع) با تحریک عواطف و گرایش‌های روحی و روانی افراد، به تربیت آنان اقدام می‌کرد. مهم‌ترین روش‌های امام رضا^(ع) در این رویکرد برای شخصی‌سازی فرایند یادگیری شامل محبت و مهرورزی، تشویق و تبشیر و موعظه است.

رویکرد رفتاری: امام رضا^(ع) تلاش می‌کرد با استفاده از این روش‌ها، ضمن تفسیر و اصلاح رفتار نامناسب، رفتار مطلوب را در مخاطب ایجاد کند. روش الگویی از مهم‌ترین روش‌های امام رضا^(ع) در

این رویکرد برای شخصی‌سازی فرایند یاددهی-یادگیری است.

با توجه به نتایج به‌دست‌آمده از تحلیل مقالات و اسناد درباره‌ی سیره‌ی تربیتی امام رضا^(ع) می‌توان با در نظر گرفتن سطوح شناختی، عاطفی و روانی حرکتی، از آنها استفاده کرد که در تحلیل‌ها و در هرکدام از این سطوح، به روش‌هایی برای شخصی‌سازی و متناسب‌سازی آموزش به افراد اشاره شد؛ همچنین در مدارس با توجه به سبک یادگیری فراگیران، به این رویکردها به‌ویژه در مباحث تربیتی توجه گردد.

سیره‌ی تربیتی امام رضا^(ع) همچون سایر ائمه^(ع)، خود به‌عنوان الگوی راستین تربیت شناخته می‌شود. امید است برنامه‌ریزان درسی با توجه به نتایج این پژوهش و پژوهش‌هایی از این دست که برآیندی از پیشینه‌ی پژوهشی موجود در این زمینه است، به‌منظور تربیت فراگیران، گام‌های اساسی بردارند. در پایان، از پژوهشگران و اساتید گرامی کمال تشکر و قدردانی را داریم که مقاله‌ی حاضر تلخیص نتایج کار آنان بوده است و همچنین برای تنی چند از عزیزان فرهیخته که متأسفانه در حال حاضر به رحمت ایزدی پیوسته‌اند، آرزوی آمرزش الهی را داریم.

منابع

- قرآن کریم؛ ترجمه‌ی آیت‌الله مکارم شیرازی.
- ابن‌بابویه، محمد بن علی؛ عیون الاخبار الرضا^(ع)؛ ترجمه‌ی حمیدرضا مستفید و علی‌اکبر غفاری؛ ج ۱ و ۲، تهران: صدوق، ۱۳۷۲ ش.
- _____؛ _____؛ تهران: جهان، ۱۳۷۸ ق.
- _____؛ _____؛ چاپ دوم، تهران: طوس، ۱۳۶۳ ش
- _____؛ التوحید؛ قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۹۸ ق.
- باقری، خسرو؛ نگاهی دوباره به تربیت اسلامی؛ چاپ هشتم، تهران: مدرسه، ۱۳۸۲ ش.
- برنامه‌ی درسی ملی جمهوری اسلامی ایران؛ شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۱ ش.
- دلبری، شهربانو؛ زحمتکش، زهرا؛ «به‌کارگیری شیوه‌های تسامح و تساهل در سیره‌ی تربیتی امام رضا^(ع)»؛ فرهنگ رضوی، شماره‌ی دوره پنجم، شماره بیستم، ۵ (۲۰)، ۱۳۹۶ ش.
- دهخدا، علی‌اکبر؛ لغت‌نامه؛ تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۳ ش.
- دهقان سرخ‌آبادی، سیده محدثه؛ کرامتی، انسی؛ «روش‌های آموزشی در سیره‌ی رضوی و دلالت‌های آن برای تربیت عقلانی در دانشگاه فرهنگیان»؛ فرهنگ رضوی، شماره‌ی ۵ (۱۷) دوره پنجم، شماره هفده، ۱۳۹۶ ش.
- زرسازان، عاطفه؛ «واکاوی مؤلفه‌های تعلیم در تبیین آموزه‌های وحی در سیره‌ی رضوی»؛ فرهنگ رضوی، دوره پنجم، شماره هجدهم، شماره‌ی ۵ (۱۸)، ۱۳۹۶ ش.
- زین‌آبادی، حسن‌رضا؛ عدلی، مریم؛ «اصول و روش‌های تربیتی با نگرش به اراده و اختیار انسان در سیره‌ی رضوی»؛ فرهنگ رضوی، شماره‌ی ۵ (۱۷): ۵۹-۹۶ دوره پنجم، شماره هفده، ۱۳۹۶ ش.
- سبحانی یامچی، محمد؛ «روش‌های تربیتی فرهنگ‌سازی اقامه نماز در سیره‌ی رضوی»؛ فرهنگ رضوی، دوره هفتم، شماره چهارشماره‌ی ۷ (۴)، ۱۳۹۸ ش.
- شریفی، عنایت‌الله؛ لطفی قادیکلانی؛ «سبک تربیتی امام رضا (علیه السلام) در تربیت کودکان»؛ فرهنگ رضوی، دوره ششم، شماره بیست و سوم، شماره‌ی ۶ (۳)، ۱۳۹۷ ش.
- شریفی، عنایت‌الله، خوانین‌زاده، محمدحسین؛ خلعتبری لیماکی، حسام‌الدین؛ «روش‌های تبلیغی امام رضا^(ع)»؛ فرهنگ رضوی، شماره‌ی ۵ (۱۹)، دوره پنجم، شماره نوزدهم، ۱۳۹۶ ش.
- صابری، نفیسه؛ منتظر، غلامعلی؛ «شخصی‌سازی محیط یادگیری الکترونیکی به کمک توصیه‌گر فازی مبتنی بر تلفیق سبک یادگیری و سبک‌شناختی»؛ فناوری اطلاعات و ارتباطات ایران، شماره‌ی ۲ (۳ و ۴)، دوره دوم، شماره سوم، ۱۳۸۹ ش.
- عریضی، حمیدرضا؛ گل‌پرور، محسن؛ «تفاوت‌های افراد دارای تفاوت‌های بالا و پایین در عملیات شناختی، تجرید‌گزینشی، شخصی‌سازی و تعمیم‌دهی افراطی»؛ پژوهش‌های روانشناختی، شماره‌ی ۱۸، ۱۳۸۵ ش.
- عباسی مقدم، مصطفی؛ فلاح مرقی، محمد؛ «معناشناسی و ملاک‌شناسی جدال احسن قرآنی»؛ پژوهش‌های زبان‌شناسی قرآن، سال هفتم، شماره یک، ۱۳۹۷ ش.
- عطاردی قوچانی، عزیزالله؛ مسند الامام رضا^(ع)؛ تهران: عطارد، ۱۳۹۱ ش.
- عظیم‌زاده اردبیلی، فائزه؛ حمیدی‌پور، معصومه؛ «سازوکارهای حمایتی از تربیت کودک در آموزه‌های

- دینی با تأکید بر سیره‌ی رضوی؛ فرهنگ رضوی، شماره‌ی ۲ (۵)، دوره دوم، شماره پنجم، ۱۳۹۳ ش.
- فتحی و اجارگاه، کورش؛ اصول و مفاهیم اساسی برنامه ریزی درسی؛ تهران: علم استادان، ۱۳۹۴ ش.
 - قطبی، ثریا؛ رهنما، اکبر؛ رهبری پاک، نسرین؛ نجفی، حسن؛ «تحلیل روش‌های آموزشی امام رضا^(ع) با تکیه بر مسند الإمام الرضا^(ع)»؛ فرهنگ رضوی، شماره‌ی ۴ (۱۶)، دوره چهارم، شماره شانزدهم، ۱۳۹۵ ش.
 - قمی، علی‌ابن ابراهیم؛ تفسیر القمی؛ ج ۱، قم: دارالکتاب، ۱۳۶۷ ش.
 - مدرسی، محمدتقی؛ امامان و جنبش‌های مکتبی؛ ترجمه‌ی حمیدرضا آژیر؛ مشهد: بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی، ۱۳۶۷ ش.
 - مفید، محمدابن محمد؛ الأرشاد؛ قم: کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۳ ق.
 - نقی‌پورفر، ولی‌الله؛ زاهدی، عبدالرضا؛ فتحی، یعقوب؛ «سیره‌ی تعلیمی- تربیتی امام رضا^(ع) در مناظره با اصحاب ادیان و مذاهب»؛ فرهنگ رضوی، دوره هفتم، شماره یک، شماره‌ی ۷ (۱)، ۱۳۹۸ ش.
 - نیکخواه، محمد؛ نصر اصفهانی، احمد رضا؛ عزیزی، حسین؛ «مهارت‌ها و روش‌های آموزش و تدریس در تعالیم پیامبر^(ص) و اهل‌بیت^(ع)»؛ مجموعه مقالات اولین همایش ملی تحول بنیادین در نظام برنامه درسی ایران، مشهد: نشر دانشگاه فردوسی، ۱۳۹۰ ش.
 - Burskey, C M. (2004). Assessment of learning styles at the Eastern Caribbean Institute of agriculture and identification of teaching methods used by instructors. Thesis of Agricultrre at West Virginia University.
 - Garrido, A., Morales, L., & Serina, I. (2016). On the Use of Case-Based Planning for E-learning Personalization. Expert Systems With Applications.
 - Grof, J S. (2017). Personalized Learning: The State of the Field & Future Directions. Center for Curriculum Redesign. 1- 47. www.curriculumredesign.org.
 - Sen, V. (2016). Towards Customized Privatization in Public Education in British Columbia: the provincial education plan & Personalized Learning. Canadian Journal of Educational Administration and Policy, 180 (26). 135- 168.
 - Speretta, M. and Gauch, S. (2005). Personalized search based on user search histories, International Conference on Web Intelligence (WI'05), Washington, USA, 19- 22 September, 622- 628p.
 - Walkington, C., & Bernacki, M. (2017). Personalization of Instruction: Design Dimensions and Implications for Cognition. The Journal of Experimental Education, 86 (1), 50- 68.